

Andrzej Jajszczyk

Narodowe Centrum Nauki a jakość wyższych uczelni

Narodowe Centrum Nauki jest ważnym elementem finansowania wyższych uczelni i stymulowania ich jakości. Tylko w roku 2013 wysokość przyznanego przez NCN finansowania grantowego przekroczyła miliard złotych. Jednocześnie sposób przyznawania grantów i kierowanie ich do najlepszych powinien skłaniać jednostki naukowe do działań projakościowych. W referacie przedstawiono istotę finansowania grantowego i konkursy oferowane przez NCN oraz omówiono kluczowe elementy działań agencji wpływające na jakość wyższych uczelni. Działania te obejmują: ocenę środowiskową wniosków o finansowanie badań, wspieranie mobilności naukowców, wprowadzenie mechanizmów przeciwdziałających nieuczciwości i zachęty finansowe dla jednostek naukowych.

1. Istota finansowania grantowego¹

Aby zrozumieć, na czym polega finansowanie grantowe, należy sobie zdać sprawę, że praktycznie na całym świecie deklarowane potrzeby naukowców na realizację badań znacznie przekraczają możliwości ich finansowania. Należy więc wybierać – albo wszystkim przydzielamy jednakową sumę, albo finansowanie skupiamy na wybranych projektach, osobach bądź instytucjach naukowych. Pierwsze rozwiązanie, jakkolwiek mające w naszym kraju niemało zwolenników, prowadziłoby do tego, że środki, przy ich niedoborze, nie wystarczałyby na rzetelną realizację dobrych pomysłów naukowych, a jednocześnie ich część byłaby marnowana przez osoby słabe. Oczywiście można sobie wyobrazić znaczne podniesienie funduszy na finansowanie nauki,

¹ Ten fragment tekstu stanowi powtórzenie fragmentów polemiki pt. „Grantowe strachy na Lachy” ze strony: http://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/centrum-prasowe/2013_07_29-grantowe-strachy-na-lachy.pdf.

tak aby dobre projekty uzyskiwały właściwe wsparcie. Ale wtedy skala marnotrawstwa publicznych pieniędzy na badania na słabym poziomie byłaby ogromna.

Pozostaje więc dzielenie funduszy nierówno. W moich rozważaniach pomijam finansowanie edukacyjnej roli wyższych uczelni, które powinno uwzględniać wykonywane zadania dydaktyczne, rozsądną stabilizację zatrudnienia kadry i utrzymanie infrastruktury materialnej uczelni, a koncentruję się na systemie finansowania nauki. Nierówne dzielenie funduszy na naukę można, teoretycznie, realizować na kilka sposobów. Jeden to nierówne wspieranie osób. Niektórzy tęsknią za podziałem środków zależnie od pozycji osoby w hierarchii naukowej. To metoda zdecydowanie antyinnovacyjna i praktycznie eliminująca młodych i niezależnych badaczy, którzy z natury rzeczy są najbardziej twórczy, a jednocześnie kierująca znaczne środki także do osób zupełnie nieaktywnych naukowo. Oczywiście najlepsimi profesorowie dzieliliby się zapewne uzyskanymi funduszami ze swoimi młodszymi współpracownikami, ale i tak system byłby szalenie rozrzutny. Inny sposób to przydzielanie środków zależnie od dotychczasowego dorobku naukowego. Takie podejście, jakkolwiek kieruje środki do najlepszych, to w czystszej postaci utrudniałoby start początkującym naukowcom i nie pozwalało na realizację niekiedy znakomitych pomysłów osób ze stosunkowo jeszcze małym dorobkiem. Dlatego też Rada Narodowego Centrum Nauki przyjęła jako ogólną zasadę uwzględnianie, w starannie przemyślanych proporcjach, zarówno oceny jakości samego projektu jak i dorobku jego wykonawców.

2. Konkursy NCN

Zasady ogłaszanych cztery razy w roku konkursów NCN ustaliła Rada Narodowego Centrum Nauki składająca się z dwudziestu czterech wybitnych uczonych reprezentujących różne dyscypliny, wybranych przez Zespół Identyfikujący spośród osób zgłoszonych przez instytucje naukowe. W skład Zespołu Identyfikującego weszli następujący naukowcy: prof. Maciej Żylicz jako przewodniczący, oraz prof. Adam Proń, prof. Piotr Sztompka, prof. Stanisław Woronowicz i prof. Franciszek Ziejka.

NCN oferuje dziesięć następujących rodzajów konkursów uwzględniających różnorodne potrzeby środowiska naukowego, w tym potrzeby młodych, a także doświadczonych naukowców²:

² „Typy konkursów”, ze strony: <http://www.ncn.gov.pl/finansowanie-nauki/konkursy/typy>.

- OPUS – konkurs na projekty badawcze, w tym finansowanie zakupu lub wytworzenia aparatury naukowo-badawczej niezbędnej do realizacji tych projektów;
- PRELUDIUM – konkurs na projekty badawcze realizowane przez osoby rozpoczynające karierę naukową nieposiadające stopnia naukowego doktora;
- SONATA – konkurs na projekty badawcze realizowane przez osoby rozpoczynające karierę naukową i posiadające stopień naukowy doktora;
- SONATA BIS – konkurs na projekty badawcze mające na celu powołanie nowego zespołu naukowego, realizowane przez osoby posiadające stopień naukowy lub tytuł naukowy, które uzyskały stopień naukowy doktora w okresie od 2 do 12 lat przed rokiem wystąpienia z wnioskiem;
- HARMONIA – konkurs na projekty badawcze realizowane w ramach współpracy międzynarodowej;
- MAESTRO – konkurs dla doświadczonych naukowców na projekty badawcze mające na celu realizację pionierskich badań naukowych, w tym interdyscyplinarnych, ważnych dla rozwoju nauki, wykraczających poza dotychczasowy stan wiedzy, których efektem mogą być odkrycia naukowe;
- SYMFONIA – na międzydziedzinowe projekty badawcze realizowane przez wybitnych naukowców, których badania wyróżniają się najwyższą jakością, odważnym przekraczaniem granic pomiędzy różnymi dziedzinami nauki, przyczyniając się do tworzenia nowych wartości i otwierania nowych perspektyw w nauce;
- ETIUDA – konkurs na stypendia doktorskie;
- FUGA – konkurs na staże krajowe po uzyskaniu stopnia naukowego doktora;
- TANGO – konkurs na projekty zakładające wdrażanie w praktyce gospodarczej i społecznej wyników uzyskanych w wyniku badań podstawowych.

Szczegóły dotyczące wymienionych konkursów można znaleźć na stronie internetowej NCN.

Warto zauważyć, że w ramach konkursów MAESTRO, SYMFONIA i SONATA BIS można realizować projekty badawcze o czasie trwania do pięciu lat. Maksymalna wysokość finansowania w konkursach MAESTRO i SYMFONIA wynosi, odpowiednio, trzy i siedem milionów złotych, a w konkursie OPUS górny limit kosztów nie został wyznaczony.

Konkursy OPUS, PRELUDIUM i SONATA ogłaszane są dwa razy w roku, a pozostałe – raz w roku. Co kwartał następuje ogłaszanie jakiejś grupy konkursów. Szczegółowy harmonogram planowanych dat ogłoszenia znajduje się na stronie internetowej NCN.

Należy zwrócić uwagę, że niewiele agencji grantowych na świecie działa w tak niezbiurokratyzowany sposób jak NCN. Na przykład, wnioskodawcy

mają obowiązek podania jedynie listy proponowanych zadań badawczych, bez szczegółowego osadzenia ich w czasie. Również rozliczanie projektów NCN jest bardzo liberalne i uwzględnia fakt, że wyników badań podstawowych nie da się z góry przewidzieć. Rozliczenie finansowe wniosku to jednostronicowa tabela.

3. Wybór wniosków do finansowania

3.1. Proces oceny wniosków

W NCN pieniądze na badania naukowe nie rozdzielają urzędnicy. Zarówno zasady podziału środków, jak decyzje kto je powinien otrzymać, należą do samych naukowców. System oceny i kwalifikacji wniosków do finansowania jest oparty na tzw. *ocenie środowiskowej* (ang. *peer review*) i jest zgodny z najlepszymi praktykami światowymi.

Sam proces oceny jest dwuetapowy. Wnioski, po ocenie ich formalnej poprawności przez pracowników NCN, trafiają do jednego z dwudziestu pięciu paneli tematycznych obejmujących w sumie wszystkie dyscypliny nauki. Zespół ekspertów w każdym z paneli liczy typowo kilkanaście osób. Jego praca jest wspomagana przez posiadającego stopień naukowy etatowego pracownika NCN, zwanego koordynatorem dyscyplin, którego zadaniem jest także nadzór nad poprawnością i uczciwością procesu oceny. Zespoły ekspertów spotykają się dwukrotnie w siedzibie NCN na dwudniowych posiedzeniach. Przed pierwszym z nich przewodniczący zespołu oceniającego rozdziela wnioski między jego członków, tak aby na pierwszym posiedzeniu uczestnicy panelu mieli po dwie pisemne opinie ekspertów na temat skróconego opisu każdego wniosku (w konkursie SYMFONIA proces oceny jest nieco inny). Te opinie są podstawą do dyskusji całego zespołu ekspertów. Zdarza się, że wstępne opinie są rozbieżne, a nawet że zespół w czasie dyskusji nie zgadza się z obiema. Do zespołu należy ustalenie listy rankingowej wszystkich wniosków, z których około czterdziestu procent przechodzi do drugiego etapu oceny merytorycznej. Znaczna liczba ekspertów uczestniczących w każdym z zespołów i dyskusja nad każdym wnioskiem, a także nadzór koordynatorów dyscyplin, znacznie utrudniają potencjalne próby przepychania wniosków słabych czy utracania tych bardzo dobrych. Oczywiście jakość argumentacji użytej przez wnioskodawców w skróconym opisie projektu badawczego decyduje w dużej mierze o jego szansach na przejście do drugiego etapu. Przy kilkunastu tysiącach wniosków napływających rocznie do NCN trudno sobie wyobrazić, że członkowie zespołu ekspertów będą, na pierwszym etapie oceny, godzinami dyskutować nad każdą propozycją

czy też poszukiwać dodatkowych informacji w Internecie. Wszyscy wnioskodawcy mają dostęp do opinii ekspertów, a także skróconego, siłą rzeczy, zapisu dyskusji. Warto zauważyć, że jakkolwiek eksperci w czasie oceniają używają punktowych ocen poszczególnych elementów wniosków, oceny te mają wyłącznie charakter pomocniczy i nie są w żaden sposób używane do tworzenia list rankingowych. Decyzja, które wnioski przechodzą do następnego etapu oceny, jest wyłącznie decyzją jakościową podejmowaną przez zespół ekspertów i odzwierciedla raczej względną wartość wniosku względem innych rozpatrywanych w danym panelu, niż jego bezwzględną wartość naukową. To samo odnosi się do oceny dorobku naukowego kierowników projektów. Stąd nie jest możliwe podanie konkretnej pozycji jakiegokolwiek wniosku na liście (poza informacją, czy wniosek przeszedł do drugiego etapu oceny, czy też nie).

Drugi etap oceny jest bardziej szczegółowy. Przewodniczący zespołu oceniającego kieruje wnioski zakwalifikowane w pierwszym etapie do, typowo, dwóch ekspertów zewnętrznych reprezentujących już wąską dyscyplinę wniosku. W tym przypadku ocenie podlega szczegółowy opis wniosku o finansowanie, napisany w języku angielskim, co umożliwia kierowanie znacznego procentu wniosków do oceny przez ekspertów zagranicznych. W 2013 roku eksperci zagraniczni stanowili już 40% wszystkich recenzentów zewnętrznych. W czasie drugiego spotkania zespołu oceniającego dyskutuje się każdy z wniosków posiłkując się recenzjami specjalistycznymi. Po ustaleniu ostatecznej listy rankingowej, do finansowania przyjmowane są wnioski z jej czołówki, a ich liczba zależy od dostępnych środków. Podobnie jak w pierwszym etapie oceny, liczbowe charakterystyki poszczególnych elementów wniosku mają charakter wyłącznie pomocniczy i nie służą do ustalania listy rankingowej. W konkursach przeprowadzonych w ubiegłym roku średni współczynnik sukcesu zdefiniowany jako stosunek liczby wniosków zakwalifikowanych do finansowania w stosunku do całkowitej liczby zgłoszonych wniosków wynosił 23%. Warto sobie zdawać sprawę, że może się zdarzyć, że finansowania nie dostanie całkiem dobry projekt, bo po prostu inne były od niego lepsze, a środki, którym dysponuje NCN są ograniczone.

Przeciwnicy oceny środowiskowej wniosków grantowych twierdzą niekiedy, że jest to sposób bardzo kosztowny. Warto jednak zauważyć, że całkowity koszt oceny wniosków grantowych w NCN w 2013 roku, włączając w to honoraria ekspertów oraz koszty ich przejazdów, noclegów i posiłków wyniósł tylko 1,43% całego budżetu instytucji. Całkowite koszty funkcjonowania NCN wyniosły 3,15% całości budżetu, w tym płace pracowników – 0,74%.

3.2. Eksperci NCN

Rada Narodowego Centrum Nauki wyznacza ekspertów dokonujących oceny wniosków o finansowanie, dokładając przy tym wszelkich starań, by były to osoby o znaczącym dorobku naukowym i nieposzlakowanej opinii etycznej. Eksperta wyłącza się z postępowania w sprawie oceny wniosków w sytuacji zagrożenia konfliktem interesów, a w szczególności pozostawania z wnioskodawcą w związku małżeńskim, stosunku pokrewieństwa lub powinowactwa do drugiego stopnia włącznie. Członek zespołu ekspertów nie może być ani kierownikiem projektu, ani wykonawcą w konkursie, w którym pełni funkcję eksperta, natomiast ekspert zewnętrzny – w panelu dziedzinowym w konkursie, w którym pełni rolę eksperta. Szczegóły dotyczące zasad etycznych obowiązujących ekspertów NCN można znaleźć w dokumencie „Zasady etyczne członków Rady i ekspertów Narodowego Centrum Nauki” (2012).

W 2013 roku w proces oceny wniosków złożonych w konkursach NCN było zaangażowanych 964 ekspertów wewnętrznych oraz 7271 ekspertów zewnętrznych, w tym 2937 ekspertów zagranicznych. Oczywiście NCN nie jest w stanie, na etapie powoływania ekspertów, mieć stuprocentowej pewności co do ich kompetencji merytorycznych i etycznych. Jednakże mamy wbudowane mechanizmy zarówno nieuwzględniania nieuczciwych bądź niekompetentnych opinii w czasie dyskusji zespołów ekspertów, jak i eliminowania z list naszych współpracowników osób, co do których w procesie oceny pojawiają się wątpliwości natury etycznej. Należy pamiętać, że zespół ekspertów liczy typowo kilkanaście osób i każda opinia, a szczególnie mocno krytyczna bądź nadmiernie entuzjastyczna, musi być szczegółowo przedyskutowana i w razie większych wątpliwości nie jest brana pod uwagę w procesie ustalania listy rankingowej. Tego typu decyzja jest uzasadniana przez zespół na piśmie. Koordynatorzy dyscyplin nadzorujący i wspomagający proces oceny w czasie posiedzeń zespołów ekspertów mają obowiązek sygnalizowania wszelkich nieprawidłowości, w tym podejrzeń o zmawanie się ekspertów. Obowiązek taki mają także wszyscy eksperci. Jakiegokolwiek podejrzenia uchybień etycznych powodują wprowadzenie eksperta na nieformalną „czarną listę”, a tym samym zaniechanie zapraszania go do współpracy. Dotyczy to także ekspertów, których opinie mają niski poziom merytoryczny. Podejrzenia popełnienia przestępstwa, a takim może być próba manipulowania w procesie oceny wniosków grantowych (związanym z podziałem publicznych pieniędzy) są zgłaszane w Policji bądź Prokuraturze. NCN współpracuje z organami ścigania w dochodzeniu związanym z tzw. „spółdzielnią”, mającą korzenie w czasach jeszcze przed powstaniem NCN. Naszym celem jest wyeliminowanie jakichkolwiek nie-

uczciwych praktyk związanych z oceną wniosków grantowych. I wszystko wskazuje, że się nam to udaje.

Ocena środowiskowa wniosków o finansowanie projektów badawczych ma oczywiście swoje słabości, których wpływ staramy się w NCN eliminować. Jedną z nich jest zróżnicowana jakość ekspertów oceniających wnioski. Ale warto zauważyć, że eksperci to nikt inny niż reprezentanci samego środowiska naukowego i jego jakość stanowi w dużej mierze o jakości ocen. Nawiasem mówiąc, zadziwia mnie niekiedy, że te same osoby, które zachwycają się poziomem nauki w ich dyscyplinie, jednocześnie bardzo krytycznie wypowiadają się o kwalifikacjach ekspertów tę dyscyplinę reprezentujących. Rada NCN stara się oczywiście wybierać osoby zarówno o znaczącym dorobku naukowym, jak i nieposzlakowanej opinii. Warto zauważyć, że jakkolwiek wśród ekspertów jest sporo osób nie posiadających tytułu naukowego, a nawet habilitacji, osoby te mają udokumentowany, aktualny dorobek badawczy. Pełne listy członków zespołów ekspertów są publikowane pod koniec każdego roku kalendarzowego na stronie internetowej NCN.

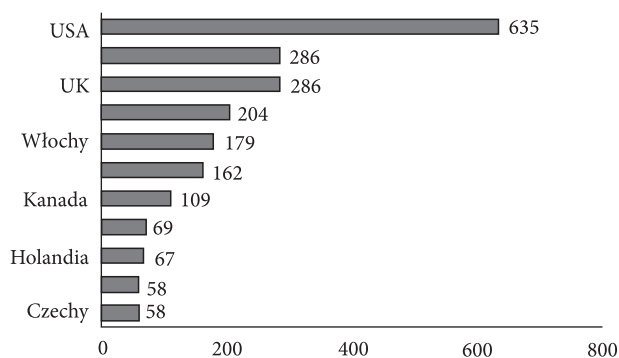
Inną trudnością, z jaką muszą mierzyć się agencje grantowe stosujące proces oceny środowiskowej, jest rosnąca specjalizacja naukowców i związana z tym trudność znalezienia właściwych ekspertów (to ogólny problem trapiący obecnie naukę światową, również w odniesieniu do recenzowania prac naukowych zgłaszanych do czasopism czy na konferencje). Utrudnia to tworzenie zespołów ekspertów będących w stanie, szczególnie w pierwszym etapie oceny, poprawnie ocenić wnioski dotyczące stosunkowo rozległej gamy problemów. Niemniej jednak Rada NCN stara się dobierać ekspertów o dostatecznie szerokiej wiedzy. Wnioskodawcy powinni też dbać, by skrócony opis projektu, brany pod uwagę w pierwszym etapie oceny, był napisany zrozumiale dla naukowców niekoniecznie prowadzących badania w wąskim zakresie wniosku. W drugim etapie oceny NCN powołuje już ekspertów zewnętrznych precyzyjniej dopasowanych do tematyki badań proponowanych we wniosku grantowym i mogących ocenić jego pełen opis.

3.3. Umiędzynarodowienie procesu oceny wniosków grantowych

Niektóre obszary polskiej nauki są słabo powiązane z nauką światową. Niejednokrotnie tłumaczy się to lokalnością tematyki bądź ścisłym jej związkiem z językiem polskim. Mimo to Rada Narodowego Centrum Nauki nie wyłączała żadnej dyscypliny nauki z wymagania ustawowego, by wnioski o finansowanie projektów badawczych składać w języku polskim i języku angielskim (art. 29 ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 o Narodowym Centrum Nauki). By zaoszczędzić czas naukowców na pisanie kompletnych wniosków w obu językach, NCN wymaga skróconego opisu projektu wyłącznie

w języku polskim, a opisu pełnego – w języku angielskim. Pozwala to na wysyłanie wniosków do ekspertów zagranicznych (eksperci zewnętrzni oceniają wyłącznie pełen opis projektu). Oczywiście niektóre z wniosków łatwiej oceniałoby się polskim recenzentom, gdyby pełen opis wniosku był polskojęzyczny, stąd postulat niektórych humanistów, by utrzymać dwujęzyczność również przy pełnym opisie wniosku. Ale to oznaczałoby, że reprezentanci wielu innych dyscyplin (a tych jest zdecydowana większość) musieliby całkiem niepotrzebnie tłumaczyć kilkanaście stron opisu na język polski, mimo że na przykład chemicy, fizycy i wielu innych używają w obiegu naukowym wyłącznie języka angielskiego. Warto też pamiętać, że ze względów praktycznych Rada mogłaby wyłączyć z obowiązku składania wniosków w języku angielskim wyłącznie całe panele dyscyplin. Czyli na przykład próba wyłączenia językoznawstwa polskiego (tu na ogół recenzenci powinni znać nasz język ojczysty) wymagałaby wyłączenia całego panelu HS2: *Kultura i twórczość kulturowa*, w którym są tak międzynarodowe dyscypliny, jak historia literatury światowej, filmoznawstwo czy lingwistyka komputerowa.

W ubiegłym roku już około trzech tysięcy recenzentów pochodziło z zagranicy (czyli 40% wszystkich ekspertów zewnętrznych), a 45% wniosków miało co najmniej jedną recenzję zagraniczną. Liczby recenzentów zagranicznych, z krajów, z których takich ekspertów zaproszono najwięcej w 2013 roku, zestawiono na rys. 1. Warto zauważyć, że uzupełnianie opinii ekspertów polskich recenzjami zagranicznymi obiektywizuje proces oceny, odrywając go od istniejących niekiedy lokalnych układów personalnych i pozwala spojrzeć na wniosek z perspektywy globalnej. Recenzowanie wniosków NCN niejednokrotnie wskazało ekspertom zagranicznym, że dany rodzaj badań jest prowadzony w Polsce i że znajdują się tu zespoły badawcze pracujące w ich dyscyplinach (Jajszczyk 2013a).

Rysunek 1. Liczby ekspertów zagranicznych pochodzących z wybranych krajów

Umiejdzynarodowienie procesu oceny wniosków grantowych idzie jeszcze dalej w konkursie SYMFONIA na międzydziedzinowe projekty badawcze. W tym przypadku również zespoły ekspertów spotykające się dwukrotnie w Krakowie są złożone, w zdecydowanej większości, z ekspertów zagranicznych. Wynika to zarówno z konieczności znalezienia osób, które będą w stanie ocenić wnioski o finansowanie badań wykraczających poza jeden szeroki obszar wiedzy, a także z powodu wysokich na ogół budżetów tego typu projektów (górną granicę kosztorysu wynosi w tym przypadku siedem milionów złotych). Sukces takiego międzynarodowego rozwiązania skłania do zastosowania w przyszłości podobnego podejścia również w przypadku konkursów MAESTRO przeznaczonych dla wybitnych naukowców.

4. Wspieranie mobilności naukowców

Jedną ze znanych słabości polskich publicznych wyższych uczelni jest mała mobilność ich pracowników. Utrudnia to przepływ idei i często prowadzi do skostnienia zespołów naukowych. NCN aktywnie stymuluje i wspiera mobilność, zarówno w wymiarze krajowym jak i międzynarodowym. Naturalne mechanizmy obejmują możliwość sfinansowania z grantów wyjazdów na konferencje i spotkania naukowe, a także, w części konkursów, możliwość zatrudnienia na czas trwania grantu pracowników pochodzących z innych ośrodków naukowych, na przykład na stanowiskach podoktorskich.

Programem grantowym wprost wspierającym mobilność w kraju jest konkurs FUGA. Jest on przeznaczony dla osób rozpoczynających karierę naukową, które nie wcześniej niż pięć lat przed rokiem ogłoszenia konkursu na finansowanie stażu podoktorskiego uzyskały stopień naukowy doktora. Czas trwania stażu wynosi co najmniej 12 miesięcy i nie przekracza 36 miesięcy. Jednostka naukowa będąca miejscem planowanego stażu musi spełniać następujące warunki:

- nie jest jednostką, w której wnioskodawca ukończył lub odbywa studia trzeciego stopnia (studia doktoranckie);
- nie była miejscem zatrudnienia wnioskodawcy dłużej niż dwanaście miesięcy w okresie ostatnich czterech lat;
- nie jest zlokalizowana w województwie, w którym wnioskodawca jest zatrudniony;
- nie jest zlokalizowana w województwie, w którym znajduje się ośrodek akademicki, w którym wnioskodawca uzyskał stopień naukowy doktora.

Jednostka przyjmująca stażystę otrzymuje środki pozwalające na pokrycie atrakcyjnego wynagrodzenia dla stażysty oraz wszystkich obowiązk-

wych obciążeń nakładanych na pracodawcę, a także środki finansowe na wykonywanie przez wnioskodawcę badań naukowych.

Mobilność międzynarodową wspiera konkurs HARMONIA dotyczący projektów badawczych trwających od roku do trzech lat i realizowanych:

- w ramach współpracy międzynarodowej nawiązanej bezpośrednio z partnerem lub partnerami z zagranicznych instytucji naukowych;
- w ramach programów lub inicjatyw międzynarodowych ogłaszanych we współpracy dwustronnej;
- w ramach programów lub inicjatyw międzynarodowych ogłaszanych we współpracy wielostronnej;
- przy wykorzystaniu przez polskie zespoły badawcze wielkich międzynarodowych urzędzeń badawczych.

Granty otrzymywane w tym konkursie pozwalają na przykład na przeprowadzenie poza Polską badań z użyciem aparatury badawczej niedostępnej u nas, czy pracę z najlepszymi zagranicznymi zespołami badawczymi. Ze środków projektu nie mogą być finansowane zadania badawcze realizowane przez zagraniczną instytucję naukową.

Mobilność międzynarodową wymusza także konkurs ETIUDA na stypendia dla doktorantów. Poza samym stypendium wypłacanym przez rok, grantobiorca musi odbyć w wybranym przez niego zagranicznym ośrodku naukowym staż trwający od trzech do sześciu miesięcy. Wszelkie koszty takiego stażu pokrywa w tym przypadku NGN.

NCN umożliwia także dobrym naukowcom z całego świata finansowanie ich badań prowadzonych w polskich jednostkach naukowych. Wynika to po prostu z tego, że konkursy NCN są otwarte dla wszystkich i mogą w nich brać udział osoby niezależnie od obywatelstwa czy miejsca zamieszkania w chwili składania wniosku. Jednak warunkiem podpisania umowy o finansowanie jest zatrudnienie przez polską instytucję naukową.

5. Mechanizmy przeciwdziałające nieuczciwości naukowej

NCN tak konstruuje swoje procedury, by skutecznie przeciwdziałać możliwym nieuczciwym zachowaniom wszystkich osób zaangażowanych w procesy zgłaszania i oceny wniosków grantowych, a także realizacji i rozliczania badań (Jajszczyk 2013b). O niektórych już wspominałem wcześniej, w tym o konieczności uzgadniania opinii w stosunkowo licznych zespołach ekspertów, nadzorze nad procesem oceny sprawowanym przez koordynatorów dyscyplin czy tworzeniu „czarnych list” ekspertów. Dbamy również o jawność i klarowność reguł oceniania, chociaż trzeba sobie zdawać sprawę, że w przyjętym przez NCN środowiskowym sposobie oceny liczy się przede

wszystkim merytoryczna opinia ekspertów, a wszelkie parametry liczbowe, na przykład bibliometryczne, mają charakter wyłącznie pomocniczy.

Eksperci, a także etatowi pracownicy NCN mają obowiązek zgłaszania zauważonych przypadków nieuczciwego postępowania wnioskodawców, polegającego na przykład na plagiatach pomysłów czy sformułowań we wnioskach o finansowanie, podawania fałszywych informacji o dotychczasowym dorobku naukowym czy zgłaszania wniosków o finansowanie tych samych badań do różnych agencji, mimo podpisywania deklaracji, że tego nie robią. Udało się nam na przykład wykryć, we współpracy z agencją grantową z Austrii, że ten sam praktycznie wniosek został złożony przez jedną osobę w obu krajach.

5.1. Nadzór nad realizacją projektów i ich rozliczanie

NCN przykładą też dużą wagę do nadzorowania wykonania projektów finansowanych przez agencję. Przemawia za tym troska o nasze wspólne, publiczne pieniądze. W NCN istnieje Zespół ds. Kontroli i Audytu, którego zadania obejmują kontrole prowadzonych projektów (Pyrtek, Wais 2014). Jednym z elementów pozwalających na skuteczność takich kontroli jest wymaganie posiadania przez jednostki osobnego subkonta dla każdego z projektów finansowanych przez NCN, podobnie jak funkcjonowało to już od dawna w przypadku grantów europejskich. Osobne subkonto odzwierciedla prosty fakt, że środki uzyskane z grantu NCN służą do finansowania konkretnego projektu, wybranego przez ekspertów, a nie stanowią po prostu elementu wzmocnienia finansowego jednostki, w której grant jest realizowany.

Rozliczanie projektów finansowanych przez NCN nie jest fikcją. Jakkolwiek agencja ze zrozumieniem podchodzi do zmian w czasie trwania badań, niejednokrotnie wieloletnich, to żąda zwrotu środków, gdy w danych zadaniach badawczych nie uzyskano żadnych wyników bądź NCN nie jest informowany o zmianach zakresu badań w przypadkach, gdy takie wymaganie znajduje się w umowie o finansowanie. NCN żąda także zwrotu pieniędzy, gdy zadania badawcze wykonywały osoby bez odpowiednich kwalifikacji. Jakkolwiek sprawozdania roczne i końcowe wymagane przez agencję są nieskomplikowane (na przykład końcowe sprawozdanie finansowe to jednostronicowa tabela generowana z użyciem programu Excel), to są one wnikliwie analizowane. Sprawozdanie merytoryczne jest wymagane wyłącznie w raporcie końcowym i nie może przekraczać pięciu stron standardowego maszynopisu. Powinno zawierać następujące sekcje: „Osiągnięcia”, „Uzyskane wyniki”, „Realizowane cele” oraz „Wpływ na dyscyplinę”. Ważnym elementem sprawozdania jest spis publikacji powstałych w wyniku realizacji

projektu, a w przypadku raportów końcowych także „Popularyzatorski opis rezultatów projektu”. Ocena raportów, w przypadku sprawozdań końcowych, pochodzi od ekspertów ze środowiska naukowego. Jakość realizacji projektu finansowanego z grantu ma ogromny wpływ przy ocenie wniosków o kolejne finansowanie pochodzące od tych samych osób.

5.2. Problem wielograntowości

Jednym z problemów, z którym NCN próbuje się mierzyć, jest tzw. „wielograntowość”, czyli sytuacja, gdy jeden naukowiec realizuje wiele grantów naukowych jednocześnie. Samo wystąpienie takiego zjawiska nie zawsze musi oznaczać czegoś nagannego. Można sobie wyobrazić, że osoba mająca jakieś unikatowe umiejętności korzysta z nich współpracując z zespołami w kilku różnych projektach badawczych, oczywiście mając w sumie realne obciążenie pracą. Innym przypadkiem może być sytuacja, w której wyjątkowo aktywny lider naukowy kieruje kilkoma różnymi projektami badawczymi, zajmując się głównie podawaniem pomysłów i koordynacją pracy wewnątrz wieloosobowych zespołów badawczych, złożonych m.in. z doktorantów i osób zatrudnionych na stanowiskach podoktorskich. Ale zdarzają się także sytuacje patologiczne, gdy jedna osoba zatrudniona w wielu grantach nie jest w stanie tak naprawdę wykonać solidnie przypisanych jej zadań. O ile NCN sprawdza łączne obciążenia kierowników realizujących granty finansowane przez naszą agencję, to możliwości takiego sprawdzania w przypadku grantów otrzymanych z różnych źródeł są mocno ograniczone. Taki nadzór powinni sprawować pracodawcy wykonawców grantów, mający dostęp do odpowiednich danych. Ponieważ we wnioskach o finansowanie zgłaszanych w najnowszych konkursach NCN nie podaje się nazwisk wykonawców, kontrola ewentualnej patologicznej wielograntowości jest możliwa dopiero na podstawie raportów rocznych i końcowych. I takie działania NCN podejmuje. Warto przypomnieć, że realizacja tych samych zadań badawczych finansowanych z kilku źródeł grantowych jest przestępstwem i NCN, w przypadku wykrycia takiego postępowania, musi zawiadomić organy ścigania.

Jedną z ważnych przyczyn występujących niekiedy nieprawidłowości polegających na jednoczesnym udziale w zbyt wielu projektach badawczych jest przyjęta w Polsce zasada wypłacania dodatkowych wynagrodzeń z grantów osobom już pełnoetatowo zatrudnionym w jednostkach naukowych. Niejednokrotnie stanowi to pokusę realizacji zadań *de facto* przekraczających możliwości jednego naukowca. Zupełnie innym przypadkiem jest tworzenie z funduszy grantowych nowych stanowisk pracy, na przykład stanowisk podoktorskich, co NCN jak najbardziej popiera. W wielu krajach

osoby pobierające pensję z uczelni czy innej jednostki naukowej nie mogą sobie wypłacać dodatkowego wynagrodzenia z grantów bądź wynagrodzenie to jest bardzo wyraźnie ograniczone. W Stanach Zjednoczonych może na przykład obejmować wynagrodzenie za okres wakacyjny, za który nie płaci uczelnia. Komisja Europejska wprowadziła limit roczny dodatkowego wynagrodzenia w wysokości ośmiu tysięcy euro w przypadku grantów otrzymywanych w programie Horyzont 2020.

Systemowym rozwiązaniem problemu byłoby wprowadzenie w Polsce zakazu pobierania dodatkowego wynagrodzenia z grantów osób już zatrudnionych w jednostkach naukowych, przy jednoczesnym zapewnieniu tym jednostkom środków na odpowiednio wyższe pensje. Mogłoby się to odbyć przez zwiększenie budżetu agencji grantowych, tak aby koszty pośrednie w grantach mogły sięgać 50–60% kosztów bezpośrednich (obecnie w większości konkursów granicą jest 30%). Część kosztów pośrednich jednostki naukowe przeznaczałyby na pensje pracowników naukowych. Takie rozwiązanie skłaniałoby jednostki do zatrudniania wybitnych naukowców, zdolnych do pozyskiwania grantów, a jednocześnie umożliwiałoby oferowanie im odpowiednio wyższych wynagrodzeń za pracę.

6. Podsumowanie

Finansowanie grantowe jest ważnym elementem wymuszania jakości wyższych uczelni. Skłania je do zatrudniania dobrych naukowców zdolnych do wygrywania konkursów na finansowanie projektów badawczych ogłaszanych przez NCN i inne agencje grantowe. Umożliwia również zatrudnianie naukowców ze środków uzyskiwanych z grantów, a także zapewnienia stypendia dla naukowców rozpoczynających karierę. Koszty pośrednie, w przypadku uczelni, w których realizuje się dużo projektów badawczych finansowanych przez agencje grantowe, wspomagają znacząco budżety jednostek. Ważnym elementem projakościowym jest stymulowanie mobilności i wymiany naukowców.

Warto podkreślić, że NCN wkłada dużo wysiłku, aby stosowane w nim procedury były jasne i przezroczyste, a do finansowania były wybierane projekty rzeczywiście najlepsze. Procedury te są konstruowane tak, aby zachować rozsądny kompromis między ich przydatnością dla naukowców a koniecznością dbania o prawidłowe wydawanie publicznych funduszy. Ocena środowiskowa wniosków grantowych stosowana przez NCN ma swoje słabości, ale warto zauważyć, że lepszego systemu w świecie dotąd nie wymyślono. Centrum dba także o przestrzeganie zasad etycznych dotyczących zarówno członków Rady NCN, pracowników biura, ekspertów, jak i wnios-

kodawców oraz grantobiorców. Wierzę, że działania NCN dobrze służą polskim naukowcom, a także prowadzą do podniesienia jakości polskiego szkolnictwa wyższego, chociaż jest jasne, że nie są w stanie rozwiązać wszystkich jego problemów.

Literatura

http://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/centrum-prasowe/2013_07_29-grantowe-strachy-na-lachy.pdf.

<http://www.ncn.gov.pl/finansowanie-nauki/konkursy/typy>.

Jajszczyk A. (2013a). *Learn English, Dear Scholar...*, „PAUza Akademicka”, nr 232, z 12 grudnia 2013, s. 3, http://pauza.krakow.pl/232_3_2013.pdf.

Jajszczyk A. (2013b). *The National Science Centre (NCN) and Responsible Conduct of Research*, „Annual Global Meeting of the Global Research Council”, Berlin, http://ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/centrum-prasowe/NCN_Statement_GRC_Berlin_2013_print.pdf.

Pyrtek R., Wais M. (2014). *Kontrola grantu – zagrożenie czy szansa?*, „Forum Akademickie”, nr 4.

Zasady etyczne członków Rady i ekspertów Narodowego Centrum Nauki (2012). Załącznik do uchwały Rady NCN nr 102/2012 z dnia 13 grudnia 2012 r., http://www.ncn.gov.pl/sites/default/files/pliki/uchwaly-rady/2012/uchwala102_2012-zal1.pdf.

IDEA

REDAKCJA

PIOTR SZTOMPKA

KRZYSZTOF MATUSZEK

UNI

WER

SY

TE

TU

REAKTYWACJA

**IDEA
UNI
WER
SY
TE
TU**

REAKTYWACJA

**REDAKCJA
PIOTR SZTOMPKA
KRZYSZTOF MATUSZEK**

**IDEA
UNI
WER
SY
TE
TU**

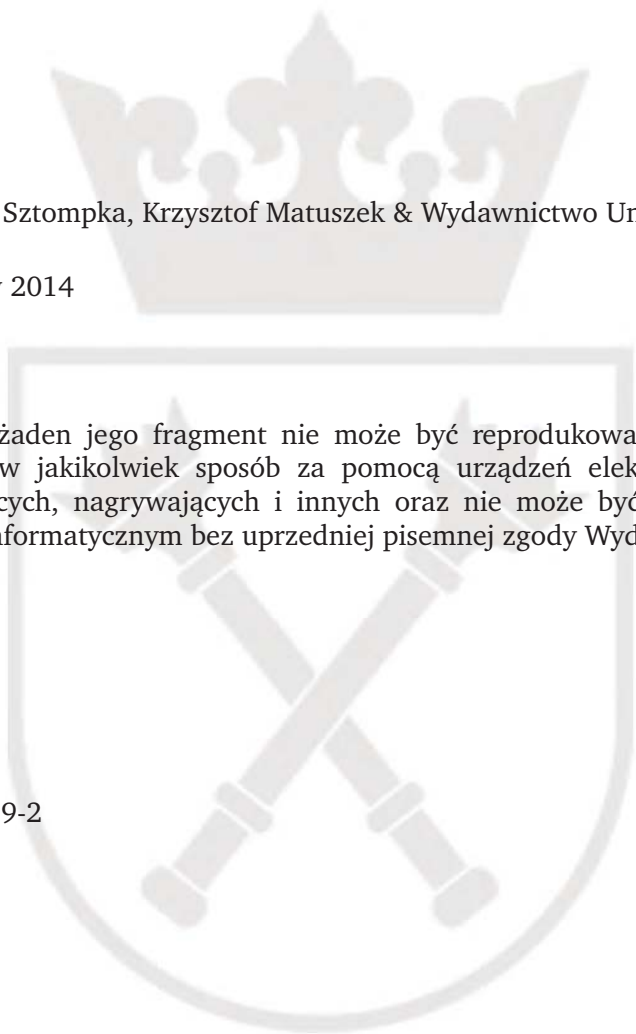
REAKTYWACJA

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO

Publikacja finansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
nr umowy 629/P-DUN/ZO/2014

Projekt graficzny okładki i stron tytułowych
Openform design&digital studio

Zdjęcie na okładce: Bruno Fidrych – openform.pl © Uniwersytet Jagielloński

© Copyright by Piotr Sztompka, Krzysztof Matuszek & Wydawnictwo Uniwersytetu
Jagiellońskiego
Wydanie I, Kraków 2014
All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3819-2

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO

www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego
Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków
tel. 12-663-23-81, tel./fax 12-663-23-83
Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98
tel. kom. 506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl
Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325